

PADİŞAH VE ŞAH

16. Yüzyıl Başında İyi Bilinmeyen Diplomatik Oyunlar Hakkında

Prof. Dr. Jean - Louis BACQUÉ - GRAMMONT*

1973'ten beri hazırlıklarına başlanılan ve bir çok değişikliklerle birlikte 10 yıl sonra tamamlanılabilen **Les Ottomans, les Safavides et leurs voisins. Contribution à l'histoire des relations internationales dans l'Orient islamique de 1514 à 1524** adı altında uzun zamandır pek yakında yayınlanacağını belirttiğimiz kitabım İstanbul Hollanda Arkeoloji ve Tarih Enstitüsü'nün yayınları arasında LVI. cilt olarak nihayet piyasaya çıkmaktadır. Bu satırları okuduğumuz sırada kitabın ikinci provaları dizilmektedir; böylece yakın bir gelecekte yayının biteceğini söyleyebiliriz.

Bu incelememiz adı geçen kitaptan alınmadır ve çalışmalarımız sonunda elde ettiğimiz neticeleri içermektedir.

1514 yılının Ağustos ayında, Çaldıran'daki savaş meydanında, Yavuz Sultan Selim'in ordularının Şah İsmail'in ordusunu ezmesiyle sonuçlanan siyasal ve dinsel buhranın tarihçesi genelde ana hatlarıyla birlikte tamamen bilinmektedir. Muhakkak ki; olayları belirleyen ve hızlandıran etkenler ile bunların önemlerine göre sıralanışlarının incelenmesi konuyu bilimsel bir tartışmaya açabilir. Araştırdığımız kaynaklara dayanarak, bu konuda biraz sonra sunacağımız ve eğer aksini ispat eden olursa rahatlıkla değiştirebileceğimiz bazı görüşlerimiz vardır. Aslında, söz konusu plan bu kitabımızın büyük bir bölümü Çaldıran Savaşı'nın hemen sonrası ile Şah İsmail'in ölümüne dek geçen yaklaşık 10 yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Doğrudan doğruya incelediğimiz kaynaklardaki bölük pörçük veriler bu dönem boyunca Padişahla Şah arasındaki ilişkilerin ilk bakışta görüldüğünden çok daha karmaşık olduklarını anlamamızı sağlamıştır. Düzenli olarak başvurduğumuz diğer kaynaklar (Osmanlı, Safevi ve Memlük kronikleri, Türk arşivlerindeki belgeler, Venedik raporları ve Avrupa kronik-

(*) Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü Müdürü

leri) karanlıkta kalan bazı noktaları aydınlatmamızı; ayrıca, bilinen ve görünen belli noktalarda bazı keşifler yapmamıza yardımcı olmuşlardır. Böylece gitgide ipuçları kendiliklerinden ortaya çıkarak, burada çok şematik bir biçimde sunacağımız etkenlerin ve olayların tutarlı bir yorumu yapılabilmektedir.

16. yy'ın ilk yılları boyunca, Şah İsmail'in daî ve halife denilen "misyonerleri" Osmanlıların elinde bulunan Anadolu'da yürüttükleri propagandanın kazandığı başarı sosyo-ekonomik etkenlerle olduğu kadar dinsel etkenlerle de açıklanabilir. "Misyonerlere" inananlarla (gelenekleriyle tamamen Türk olan halklar, eski imtiyazlarına ve yaşam biçimine bağlı kalan göçebeler ve yarı göçebeler) merkezîyetçi, tamamen sünni ve içinden geldiği ortamdan yıllardan beri kopmuş olan Osmanlı İktidarı arasındaki ayrılık epeydir kendini göstermektedir. Padişahlar tarafından anlaşılmayan **etrâklar** (Türkler) için, doktrini doğmatikten başka bir şey olmayan Şah'ın "yukarı canip"'e (yani Aberbaycan'a) model olarak sunduğu etrâk (Türk) devleti gerçekten de halkı büyülemektedir. Anadolu'nun en ücra köşelerinde bile dikkati çeken bu doktrinin Mezopotamya'dan Horasan'a dek, 1510 yılına kadar kazandığı göz kamaştırıcı başarı, bir karizmayla kutsallaştırılan Şah'a da önem kazandırmaktaydı. Buna karşılık, zamanından önce yaşanan, yorgun ve kararsız Padişah II. Beyazıt'ın sunacağı başka bir alternatif yoktur. Padişah'ın kendi ülkesinde, uygun ortam ve uygun şartlar içinde, eylemleriyle Padişah'ın otoritesini kökünden yıkmaya çalışan Şah'ın "misyonerlerine" karşılık, şehirlerdeki elit tabakasından veya devşirmeler arasından seçilen yerel temsilciler muhatap oldukları etrâka başka bir dünyadan gelmişler gibi küçümseyerek bakmaktaydılar. 1511'in başlarında, Şah Kulu isyanı gibi geniş çaplı bir isyan sonunda, gizli buhran böylece ortaya çıkmıştır. Bu isyanı bastırmada Bâb-ı Âli çok zorluk çekecektir. Sadrazam ve beylerbeylerinden çoğu yaşamalarını bu sırada yitirirler, Şehzade Ahmet ise prestijini yine burada kaybetmiştir. Buna rağmen, düzen hâlâ sağlanamamıştır, daha Sultan Beyazıt'ın sağlığında başlayan şehzadelerin taht kavgaları ise Anadolu'yu çok kısa bir zaman sonra büyük bir kaosa sokmuştur. Şah İsmail ise çıkarları uğruna kurnazca piyonlarını ileri sürmektedir.

Anadolu'daki buhranın, Şah'ın eyleminin ve Osmanlı tahtında hak sahibi olmaya çalışanların arasındaki rekabetin birleşmesinin ne gibi tehlikelere yol açacağını çabucak kavradığı—görülen tek kişi—II. Beyazıt'ın oğullarından ve 1511'e kadar Trabzon valisi olan Şehzade Selim'dir. Bu dönemden itibaren, komşu bulunan Safevi topraklarına yaptığı akınlar tehlikenin başlıca nereden kaynaklandığını iyi bildiğini göstermektedir. Ancak Doğu'da askerî maceralara itilmekten dolayı pek kaygılanmayan bir

baba tarafından azarlanan, rakibinin yararına olarak Anadolu'yu gangrenleşmeye terk eden babasının ihmali nedeniyle hiddetlenen ve Şah taraftarlarının, akidelerine büyük ölçüde zarar verdikleri sunniliği savunmak geleneğinin korunması konularında Şehzade Selim Karadeniz'deki eyaletinde kendi kendini yiyip bitirmektedir. İşte Şah'a karşı hayatının son günlerine kadar beslediği kin bu yıllarda başlamıştır : Ona göre, Anadolu sorununun çözümü Şah ve taraftarlarının saf dışı bırakılmasına bağlı idi. Hükümdarlığı boyunca eylemlerine yön veren tek amaç yalnızca bu olmuştur. Kendisini Azerbaycan'ın uzak köşelerindeki harp meydanlarına götüren de yine bu sağlam mantığıdır.

1512'de Şehzade Selim, ordunun da desteğiyle kuvvet kazanarak, babasına saltanattan el çektirip, tahta kendisi çıkmıştır. Bir yıl sonra, son rakibi olan kardeşi Şehzade Ahmet'i de saf dışı bırakarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun tek hakimi olmuştur. Artık bu andan itibaren, Şah İsmail'e karşı büyük bir sefer hazırlığı başlar. 23 Ağustos 1514'te, Van gölünün kuzey-doğusundaki Çaldıran yakınlarında büyük çarpışma meydana gelmiştir. Osmanlılar, top ve tüfek üstünlüğü sayesinde Safevi ordu-suna büyük kayıplar verdirmişti. Şah kaçmayı başarır da, Padişah peşine düşmüştür. Doğu Anadolu'dan Azerbaycan'a kadar olan ve kalabalıklığı ve taşıdığı ağır yükten dolayı yavaş yürüyen Osmanlı ordusunun izlediği yol boyunca kaçan Safeviler aralarında "yakıp - yıktıkları" bir ülke bırakmışlardır : "yakıp - yıkma" eylemini oldukça kurak geçen bir yaz da iyice kolaylaştırmıştır. Takipçiler aniden bastıran korkunç ve zorlu bir kışa maruz kalmışlardır. Yeniçeriler ilkbahara kadar Tebriz'de beklemeyi reddetmişlerdir. Maddî ve manevî açıdan öylesine yorgun düşmüşlerdir ki, bir kaç ay sonra kışı geçirmek üzere Amasya'ya geri dönmüşlerdir.

Bu arada, Yeniçeriler Şah'a karşı iki yüzlü bir sempati beslemektedirler. Aslında Şah'a karşı savaşmaktan kaçınmakta haklıdırlar, zira Çaldıran'da kısa zamanda ölüm korkusunu, açlığı, susuzluğu ve soğuğu tatmışlardır. Ama bütün bunlar boşu boşuna yaşanmıştır : Zira Osmanlı ordusunun üstünlüğünü sağlayan ağır top ve tüfekleri aslında ordunun yavaş ilerlemesine neden olmaktadır. Bu koşullarda da, Osmanlıların tanımadıkları uçsuz bucaksız İran platosunda Şah'ın atlılarını yakalamağa çalışmanın tamamen bir hayâl olduğu âşikardır. Çaldıran'dan ders alan ordu artık saflar halinde çarpışmaya yanaşmamaktaydı. Bu arada rakibine oranla daha güçlü olan ama Çaldıran anılarını aklından asla çıkarmayan Osmanlı ordusu, sağ kalan Şah askerlerine karşı yapılacak her yeni sefer öncesinde biraz huysuzlanmaya başlamıştır. Yavuz Sultan Selim'in adamlarına tekrar kendi kendilerine güvenmelerini akıllıca sağlaması gerekmektedir, ama artık onları asla Doğu'ya götürememiştir.

Çaldıran'a giderken yolda Sultan Selim, Şah İsmail'e muhtemelen sonuncu mektubunu göndermiştir. O andan itibaren, rakibi ve yandaşları Şeyhülislamın verdiği bir fetvayla İslamın haricinde sayılmış ve gerekli ihtarlar yapılmıştır. Osmanlı Sultanı ölümüne kadar Şah'la herhangi bir biçimde bir daha ilişkiye girmekten sürekli olarak kaçınmıştır. Sünnilerin cemaatinden Şiileri tamamen atmak için, Şah'la yapılacak her türlü alış-verişi tebaasına yasaklamıştır. Geniş çapta alınan bu savaş tedbirlerinin yalnızca sünniliğin bütünlüğünü korumak kaygısından kaynaklandığına inanmak, çağdaşı olan Machiavel'in bile mutlaka fazlasıyla beğeneceği, az - çok kurnaz, gerçekçi ve uzun vadeli eylemleri sayesinde olgunlaşan, büyük işler tasarlayıp yürütecek güçteki, özellikle de olağanüstü bir politikacı olan ve bu niteliklerini yaptığı pek çok işle de ispatlayan Yavuz Sultan Selim hakkında edineceğimiz izlenimin sınırlarını daraltabilir.

Babasının sofuluğuyla bağdaşmayan bir dini inanca sahip olan Yavuz Selim kendi tebaasını tehdit eden iç tehlikelerden korumak için Şah İsmail'e karşı savaşımını sürdürmektedir. Ama ilk büyük çarpışmadan sonra Şah yanlılarının kökünün kazanamaması mecburen dolambaçlı yolların kullanılmasını gerektirmektedir. Safevi ordusu az bir sayıya indirildiğinden, geçici bir süre için artık tehlike arz etmeyecektir. Şah Doğu Anadolu ve Azerbaycan'daki geniş topraklarından çıkartıldığı sırada, **no man's land** (tarafsız bölge) durumunda olan Horasan'da kıtlık baş göstermiştir. Bu iç zorluklara, Osmanlıların ablukasını ile bir de ekonomik buhran faktörü de eklenmiştir. Dış ticaretteki geleneksel pazarları kapanmış (Bursa, Halep, Trabzon), İran'da bulunmayan malları (madenler ve Anadolu'dan gelen erzak) temin etmek yolları tıkanmıştır; Safevilerin yaşadığı İran şarırıp kalmış ve rakibinin lehine olarak çökmeğe mahkûm olmuştur. Yavuz Selim açısından, Doğu meseleleri bir an için olduğu gibi bırakılabilecektir: Zaman artık kendi lehine işlemektedir.

1512'de Maverahünnehir'deki Gac - Davan savaşı yapılmıştı. Bu savaş Şah İsmail'in ordusunun karşılaştığı en büyük hezimettir: Özbekler orduyu darmadağın etmişlerdi. Çaldıran'dan çok az Şah askeri kurtulmayı başarmışsa da, Yavuz Sultan Selim sağ kalan bu kaçakların görüldükleri yerde derhal başlarının vurulmasını emretmiştir. İyi haber aldığı anlaşılan bir casusun yazdığı rapora göre, 1516 yılının Temmuz ayında Safevi ordusu yalnızca 10.000'i çok iyi savaşçı sayılabilecek 18.000 kişiden oluşmaktadır. Boşlukları doldurmak elbette güç iştir: O güne kadar ateşli silahlara karşı korkusuzca giden en iyi askerler artık Sultan'ın çok sıkı kontrolü altında tutulan Osmanlı hakimiyetindeki Anadolu'dan temin edilememektedir. Şah taraftarlarının topluca yanına göç etmeleri de hiç bir şekilde düşünülemezdi. Bu nedenle, Yavuz Sultan Selim'in yapacağı (bir çok

defa haber verilen ve pek yakında yapılma ihtimali yüksek ikinci bir saldırısı sırasında, Şah İsmail'in düşmanın geçeceği yerleri yakmak, ulaşım yollarının güvenliğini bozmak ve kullandığı bilinen çeşitli hilelerden başka karşı koyacak hiç bir şeyi yoktur. İşte Çaldıran savaşının hemen ertesinde, Şah bu üç yönde hareket etmiştir.

Çaldıran Savaşı ve Yavuz Sultan Selim'in top ve tüfeklerinin Şah ordusunu yeni bir tecrübeye atılma girişiminden alıkoyacağını göstermektedir. Bunun yanı sıra, Şah'ın ordularının küçümsediği ve en azından sefer sırasında bile yanlarında bulundurmadığı bu ateşli silahların önemi de kanıtlanmıştır. Kaçak bir kaç Yeniçeri, belki de Hindistan'daki Portekiz limanlarından gelen Avrupalı kaçak paralı silah uzmanları ve Osmanlı ordusundan ardından sağda - solda bulunan bir - iki top ve tüfek Şah İsmail'in kendi ordusuna da ateşli silahlardan alma fikrini benimsetmiş olabilir. Osmanlı ve Venedik kaynakları 1516'dan itibaren Safevi ordusunda topların ve hatta bir tüfekli birliğin de varlığından birbirlerini doğrularcasına söz etmektedirler. Silahların kalitesi ve kullananların ustalığı şüphe götürmektedir. Tabiidir ki; bu ateşli silahlar zamanının en iyilerine sahip olan Osmanlılarınkilerle boy ölçüşemezler, ama yine de satın alınmışlardır. Bundan sonra Şah'ın bunları çalım satarak gösterdiği görülmektedir, hatta öyle ki; sanki silahların Safevi ordusunda bulunmaları stratejik değil de, psikolojik nedenlerden dolayı gibi görünmektedir. Söylentilerle birlikte şişirilen bu haber Osmanlı ordusunun kulağına kadar gelmiştir: Çaldıran'da ateşsiz silahlarıyla onca kan döken saldırgan Safevi ordusu artık top ve tüfeklerle donanmışlardır! Olayı güvenilir kaynaklardan haber alan Yavuz Sultan Selim işin aslını bilse de, neye yarar ki; Yeniçerilerin "yukarı canip'e" (yani Azerbaycan'a) yapacakları yeni seferin korkusu gitgide artmaktadır. Gerçekliği şüpheli görülmeyen bu hile düşmanı psikolojik açıdan zehirlenen son derece müthiş bir oyundur. Mayıs 1518'de Mısır dönüşü sırasında Fırat dolaylarına gelmesine rağmen, Yavuz Sultan Selim'in, ordusunun istememesi karşısında, yolunu İran'a kadar uzatmadan devam ettirmesinde bu durum şüphesiz ihmal edilmeyecek bir rol oynamaktadır.

Öte yandan, Osmanlı tehlikesini kurnazca önlemeğe çalışan Şah İsmail, Sultan Selim'le doğrudan diplomatik temas kurmağa çalışmaktadır. Sultan'ın nezdine sırasıyla 3 Safevi elçi (Kasım 1514'te, Amasya'ya Seyit Abdülvahap; Kasım 1515'te, Edirne'ye Hüseyin Bey; Şubat 1518'de, Şam'a Saru Şeyh) ve bunların yanı sıra da kanıtlarını bulabileceğimiz sayısız yarı resmi temsilci gönderilir. Getirdikleri mesajların bazılarının metinleri mevcuttur; diğerlerinin çoğunun ise içerikleri bilinmektedir. Bunlarda Şah İsmail'in binbir dil dökerek Sultan'a gerçek olmadığı halde bazı şeyleri gerçek varsayarak, her iki tarafın da az - çok barış içinde "yanyana yaşaya-

bileceği" bir tür "müzakere platformunun" yaratılmasını teklif ettiği görülmektedir. Böylesine düzen ve hileler beklendiği gibi sonuç getirmemişlerdir. Teklifinin birazcık da olsa ciddiye alınması için Şah İsmail'in en azından doktrininden ciddi bir biçimde vazgeçmeğe razı olması gerekmektedir. Halbuki, mecburiyet karşısında, eğer, Sultan Selim'in kendisinden aldığı geniş topraklar üstünde onun hakimiyetini tanısaydı ve mesela Azerbaycan'ın bir bölümünde, "atının nallarıyla ezdikleri" için Selim'in yardımcısı olarak kendini kabul ettirseydi bile, yine de iktidarının temel desteğini oluşturan Şiilerin kendine körü körüne bağlanmalarını sağlayan ilahlaşmış halinden; yani doğmasından hiç bir taviz veremezdi. "Eski düşman dost olmaz, seğ derisi post olmaz" diyerek Sultan Selim düzenli olarak Safevi elçilerini hapsederek Şah'a cevap vermekteydi.

Nihayet, Çaldıran'ın hemen ertesinde Şah İsmail, Sultan'ın akla gelebilecek bütün rakipleriyle işe yarar birleşmeler sağlamak amacıyla geniş kapsamlı diplomatik bir eyleme girişmiştir. Uzun Hasan'ın zamanından kalma kötü anılardan dolayı akıllanan ve ondan sonraki Doğu maceralarının (Mora savaşı, 1510 - 1512; Memlûklularla yaşanan buhran) sonuçları yüzünden Venedikliler bundan kaçınmışlardır. Hindistan'daki Portekizliler konuyu biraz dikkate almışlarsa da, karşılıklı bazı konular üstü kapalı geçirilmiştir. Özellikle de, İran'la Goa ve Lizbon arasındaki haberleşmelerin mecburen yavaş olması nedeniyle hiç bir zaman somut bir sonuca ulaşamamıştır. Rodos Şövalyeleri özel Safevi görevlilerini kabul etmişler ve konu hakkında Paya'ya da bilgi vermişlerdir. Bazı projeler yapılmakla birlikte hiç bir sonuç alınamamıştır, ancak belki Azerbaycan'a gizlice askeri eğitim vermek üzere bazı ajanlar göndermiş olabilirler. Orta - Doğu'da ordusu Osmanlılara kafa tutabilecek görülen tek güç Memlûklulardır. Temkinli Sultan Kansu - el - Guri pek güvenmediği Şah'ın kışkırtmalarına kaçamak cevaplar vermektedir. Ancak o sırada, Anadolu'nun göbeğinde, Divriği'ye kadar uzanan sınırlarının kuzeyinde yer alan çarpışmadan kuşku duyarak, rakiplerinden birini diğerine düşürmek ve böylelikle de tehlikeli güçlerden biriyle yandaş olabilme amacıyla, acemice ikisini barıştırmak üzere aracılık etmeğe girişmiştir. Bunun kötü sonucuna yine kendi uğrar. Zira, Yavuz Sultan Selim Memlûkluların üstüne çullanmak için işte böyle bir fırsat kollamaktadır, belki de bu fırsatın doğmasına bilerek yol açmıştır.

Çaldıran dönüşünde Amasya'ya varan Sultan Selim, bir sonraki seferin de Şah'a karşı yapılacağını bildirir. Artık bundan böyle, ordusunu çıkaracağı bütün seferlerin yönü neresi olursa olsun, hep bu hedef güdülecektir. Aslında, 1514 - 1515'deki kışlamadan sonra, birbirini doğrulayan

çok sayıdaki belgenin belirttiği gibi, harekâtının programı böylece çizilmiş ve düzenli olarak bu program takip edilmiştir : Şah taraftarlarının son direniş güçlerini kırmak ve Safevilerin elinde bulunan Doğu Anadolu'yu kendi topraklarına katmak, 1514'deki tutumu anlaşılmaz görülen Dulkadir-oğlu Beyliğini ortadan kaldırmak, son olarak da, çok önemli bir ordu gücüne sahip olan Kansu'nun gücünü küçük parçalara bölüp, sırasıyla bunlarla ayrı ayrı çarpışmak için hazırlanacak bir senaryoya uyarak savaşmak. Bu seferlerle Nil kıyılarına kadar gidip, bu yerleri uçsuz bucaksız topraklarına yüzyıllar boyu kalmak üzere katar ama, aslında bu eylemler özellikle Şah'a karşı hazırladığı strateji planının bir parçasını oluşturmaktadır. Şah uzun yıllar Anadolu'da müdafaa eylemlerine girişme durumunda bulunmamaktadır. Osmanlı ordusu İran'i ele geçirmek üzere kesin bir sefere çıkmadan önce, ordunun yan kanatlarına Şah'ın muhtemel müttefiklerinden birinin herhangi bir müdahale riskini tamamen ortadan kaldırmak zorundadır. Öte yanda, ordusuna bir dizi zafer vaadeden Sultan Selim böylece 1514'de kötü bir deneme nedeniyle sarsılan kendine güvenme duygusunu ordusuna geri vermeğe çalışmaktadır. Akli Osmanlıların satın aldığı adamları tarafından karıştırılan ve yapılan bir düzenle Şah'tan ve Sultan Selim'den yanlış haberler alan Sultan Kansu, Yavuz Sultan Selim'in tam umduğu hareketi yapmıştır; iki komşu arasında cereyan eden çarpışmayı gözlemlemek için Suriye'nin kuzeyinde ordusunun bir bölümüyle kamp kurunca, Osmanlı ordusu asker ve silahlarının olanca gücüyle üstüne saldırır. Zira, önceden yapılan bir plana göre, savaşın başından beri Memlük ordusunun bir bölümünün savaşın başlangıcında meydanda olmayacağı Osmanlılar tarafından bilinmektedir. Bundan sonra, Sultan Selim'e Kahire yolu artık açılmıştır. Ama Sultan'a göre, Kahire yolu da kendisini Tebriz'e götürecek etaplardan yalnızca birisidir. Bu akıllıca planın gerçekleşmesini bazı olaylar engellemiştir : 1518'deki İran seferinin tehir edilmesi ve iki yıl sonra da Sultan Selim'in ölmesi Şah'ı kurtarmıştır. Osmanlı ordusu Azerbaycan'a 1533'ten önce bir daha ayak basmamıştır. Bu tarihte artık koşullar değişmiştir. Saflar halinde savaşmaktan hâlâ aciz olan Safevi birlikleri yeniden kurulmuş ve Tahmasp kendi kullarının büyük bir bölümüne yabancı ve garip gelen babasının yarattığı Türk "Aleliğine" dayanmayan sağlam bir otoriteyi ülkesinde kurmuştur. Nihayet 1518 seferinin iptali de, belki Safevilerin İran'da iki asır daha yaşamalarında bir rol oynamıştır. Buna ilaveten, yeniçerileri etkileyen bir avuç tüfekli asker kılıfına bürünmüş, ama alabildiğince beceriksiz Şiirin de neden olabileceklerini de belki düşünebiliriz.

* * *

Yavuz Sultan Selim 1520'de ölünce yerine geçen Kanuni Sultan Süleyman daha değişik bir tutum takınmıştır. Osmanlı topraklarında 6 yıldır Şah'a karşı sürdürülen amansız çatışma halk tarafından pek istenmemektedir. İran'ı ekonomik açıdan mahveden abluka, Osmanlı tüccarlarının ve Doğu ticaretiyle uğraşan başkalarının da zararına işlemektedir. Şah'la yapılacak savaştan ordu çekinmektedir. Genç Sultan Süleyman sadrazam olarak Piri Paşa'yı görevinde bırakma akıllılığını göstermiştir. İki de derhal halka karşı olan tedbirleri kaldırmışlar ve Doğu'da gerçek bir "dezan-gajmanı" (dereceli siyasi el çekme) çabucak ve büyük bir maharetle yapmışlardır. Sultan Selim'in saltanatı boyunca, Yeniçeriler can sıkıcı olarak görülmüşlerdi, çok sayıda başkaldırı girişiminde bulunmuşlar fakat kendileri sayesinde tahta çıkan ve onları zaferden zafere koşturan Sultan tarafından sert bir şekilde bastırılmıştır : Sultan Selim'in yaptığı fetihler bazı stratejik konsolidasyonlar gerektirmektedir. Bunu fırsat bilen Sultan Süleyman ordusuyla, Şah yanlılarının ve müslüman olmayan rakiplerinin üstüne yürümüştür. 5 yılda, Sultan Süleyman ordunun içindeki bütün dikbaşlılığı uzunca bir zaman için kırmıştır. İlk iki yılda, dedesi Fatih Sultan Mehmet'in bile geri çekilmek zorunda kaldığı yerlerde parlak zaferler kazanmıştır : Belgrat'ta ve Rodos'ta. Üstelik, Osmanlı ordusu batı cepheleğinde çarpışırken bir yandan da Şah İsmail'in herhangi bir saldırıya geçme ihtimalini de önlemek zorundadır. Şah İsmail'in askeri gücü biraz daha kısıtlıdır ama böyle durumlarda Şah'ın saldırısıyla birleşecek Etrâkın Anadolu'daki bir isyanı çok kötü sonuçlar doğurabilecektir.

Bu dönemde, Osmanlı sınır eyaletlerinin Azerbaycan'a bilgi almak üzere gönderdikleri ve dönüşlerinde topladıkları bilgileri yazan ajanların sıklığını Türk arşivlerindeki çok sayıda rapor ispatlamaktadır. 1521 yılının baharında, 3 Osmanlı ajanı Tebriz'de tutuklanırlar. Anlattıkları birbirine uyan bazı belgeler bu ajanların macerasını bir yıl sonrasına kadar takip etmemizi sağlamaktadırlar. İçlerinden ikisi sık rastlanan türde ajanlardır, yani yalnızca misyona rehberlik edip, dahil oldukları işin gerçek amacı hakkında bilgi sahibi olmadıkları sanılmaktadır. Biri Anadolu'ya geri yollar, diğeri de sonradan kaçar. Üçüncüsü ise çok nitelikli bir simâdır : Osmanlı sarayının eski çeşnicibaşı (caşnigir) ve Amasya Bey'inin yardımcısı olan Sofu Mehmet'tir. Kendisi daha sonra Yeniçeri Ağası ve Beylerbeyi mevkilerine getirilecektir. Şah İsmail'in sadrazamı yani **vakilo - ssaltane** (vekil - üs saltanat) Mirza Şah Hüseyin, Sofu Mehmet'in gelişinden haberdar olunca, alelade bir ajan muamelesi yaparak onu yanına getirtir. Bir yıl boyunca süren Sofu Mehmet'in misyonu sırasında çeşitli Safevî yetkililerinden Osmanlı yetkililerine hitaben üç mesajın gitmesine göz yumulur. Mesajların hepsi iki taraf arasında doğrudan diplomatik ilişkilerin yeniden başlatılmasıyla ilgilidir. İçeriklerinin ve içinde buldukları kontek-

sin dikkatle incelenmesi oldukça ilginç bir sonuca varmamızı sağlar. Daha önce de belirttiğimiz gibi, 1514 yılının sonlarından itibaren Şah Sultan Selim'le toprakları üstündeki **statu quo**'yu garantileyen ve Safevi devletini Osmanlıların resmen tanımalarını isteyen en alt düzeyde tutulacak bir diyalogun kurulması için yıllarca boşu boşuna uğraşmıştır. Sofu Mehmet'in gelmesiyle başlayan girişimlerinin gerçekleşmesine bel bağlayan Şah İsmail'in umutları Sultan Süleyman'ın Sırbistan ve Rodos'ta bulunduğu bir sırada onu Osmanlılara karşı şiddete başvurmaktan alıkoymaktadır. Bâb-ı Âli'nin de zaten istediği budur. Aslında Sofu Mehmet'in misyonu büyük bir gizlilik içindedir: Yalnızca Sultan, sadrazam ve güvenilir pek az kişi bu işin girdisini çıktısını bilmektedir. Şah'a karşı amansız bir savaş isteyenler Saray'da hâlâ nüfuz sahibiydiler ve onların çıkaracakları küçük bir kıvılcım bütün operasyonu mahvedebilirdi. Nitekim Sofu Mehmet'in misyon arkadaşlarından birinin Anadolu'ya dönüşünde tutuklanması sırasında böyle bir risk atlatılmıştır. Kısaca, stratejik amaçlı bu diplomatik operasyon başarıya ulaşmış, yani işleri sürüncemede bırakmış ve hiç bir şey olmamıştır. Sultan Süleyman Rodos'tan dönene kadar Şah hep umutlarının gerçekleşmesini beklemiştir. Sultan'ın bu oyunu böylece başarıyla sonuçlanmaktadır: Yani, 1521 yılının baharından itibaren, Şah tehditkar hiç bir hareket yapamamıştır. Bundan sonra da, ertesi yıl ülkesine dönen Sofu Mehmet'in aracılığıyla yapılan müzakereleri devam ettirmeye Sultan artık kendini mecbur hissetmemiştir. Ancak, Doğu'da gizlice "dezangajman" politikasının uygulanmasına karar verilmiştir. Sultan'ın iktidarı sağlam bir biçimde sağlandığından dolayı yakın bir gelecekte Şii'ler artık bir tehlike arzetmeyeceklerdir. Doğu'daki **statu quo** küçük bir diplomatik formaliteyle halledilebilecektir. Zira Şah yalnızca bunu istemekte ve üstelik de, Şah'a karşı amansız bir savaş taraftarı olan ve her işi sonuna kadar götürmeyi seven vezir ve Diyarbakır Beylerbeyi olan Bıyıklı Mehmet Paşa 1521 yılının sonlarında ölmüştür. 1522 ile 1523 yıllarında yer alması gereken çekişmeler hakkında bilgi kaynakları şimdiye kadar sessiz kalmışlardır. Her şeye rağmen bu çekişmelerin sonucu doğrudur: Şah İsmail'in elçisi Tacettin Hasan Halife 1523'ün Eylül ayında Sultan Süleyman'ın nezdinde göreve başlar. Beraberinde getirdiği ve içeriği bilinen mektupta sürpriz yaratacak bir şey yoktur: Uzlaşmanın yapılması için Şah iyil niyet ve dileklerini yeni Sultanın tahta çıkışı için tebriklere mektupta kurnazca karıştırılmıştır. Bu mektubun hangi kontekse dahil olduğunu bilmeyen biri bile, görünüşe göre önemsiz bu protokol mesajının 10 yıl kadar bir süreyle amansız geçen yine 10 yıllık bir düşmanlığa son verdiğini tahmin edebilir. Tabii Sultan Süleyman'ın da cevabı ilk bakışta pek dikkat çekmemektedir. Ama muhatabının güzel sözlerini dahi kıskaidiracak bir şekildeki belagati sayesinde özenle yazılmış ölçülü alay ve küçümsemeyi rahatlıkla seçebiliriz.

Bir yıl sonra da Şah İsmail'in ölümü nedeniyle olaylar bu aşamada kalmışlardır. Oysa ilginç başka gelişmeler de olabilirdi : Tacettin Halife'nin dönüşünden az bir zaman sonra, Şah o güne dek yaptığı oyunların başarılı olmadıklarını görerek, bu kez de hristiyan hükümdarlara, yani Osmanlıların tabii düşmanları olan Şarlken'e ve Macar Kralı Lui'ye haberciler gönderip, onları Osmanlılara karşı kıskırttı. Ancak muhataplarının yapacak daha başka acil işleri olduğundan, muhtemel müttefiklerin arasındaki mesajlar çok yavaş gidip geldiğinden ve genç Tahmasp'ın tahta oturmasıyla İran'da başlayan karışık dönem yüzünden, böylesine büyük amaçları olan bir birleşme projesi tamamen suya düşmüştür.

İşte müslüman Doğu'nun diplomatik ve politik tarihinin iyi bilinmeyen bir dönemi böylelikle son bulmuştur. Bu dönem incelendiğinde, oyunun baş oyuncularının hiç umulmadık bir şekilde Osmanlı ve Safevi tarihçiliğinden miras kalan stereotiplerin niteliklerini kazandıkları farkedilir : Olağanüstü kurnaz politikacıların bizzat hazırlayıp yürüttükleri soğukkanlı dalaveralar, birbirlerinin oyununu bilen tipler; aslında bunlar çağlarının insanıdır ve her yönden de çağdaşları olan Rönesans politikacılarının ayarında bir üstünlüğe sahiptirler.